

Prolog

1/ POVAHA MEZINÁRODNÍ POLITIKY

Moderní člověk se učí nově vnímat své postavení v kosmu bez biblického příměru pána a vládce přírody; ekologie jej přivádí k poznání, že živelné zneužívání přírodních darů je velice riskantní. **Celé dějiny člověka jsou však z řady hledisek sebevražednou vzpourou proti sobě samému.** Správa veřejných věcí prostřednictvím politiky se mimo jiné vyznačuje tím, že lidstvo pije nektar života z lebek jednotlivců. Politiku je možné vnímat jako racionální činnost snad jen do okamžiku, kdy se začne účtovat, kolik lidských životů politické spory stály. Geologické dějiny planety Země trvají téměř 4 miliardy let. Z tohoto velkého času si *homo sapiens* ukrojil posledních 200 či 300 tisíc let, *homo sapiens sapiens* dokonce jen 90 tisíc let. **A pouze o posledních přibližně pěti tisících let z oněch 4 miliard let stárí Země lze hovořit jako o dramatu lidských dějin – a o stovkách milionů mrtvých v nejrůznějších válkách.** Za nepatrný zlomek kosmického času člověk jako přírodněhistorická bytost kultivuje přírodu i sebe – a zároveň přírodu i sebe ničí. Stamiliony zabitých ve válkách lidských dějin svědčí o tom, že politika je nejen sférou rozumu, ale i oblastí velkých vášní. Ve jménu jakých cílů stojí za to riskovat vlastní a usilovat o cizí smrt?

Člověk je sociálním živočichem. Lidský jedinec přežívá jako kulturní bytost jen v podmínkách spolupráce a dělby práce s dalšími jedinci, ale i mezi skupinami a institucemi. Vytváří se tak síť vztahů, která v důsledku demografického růstu a technologického vývoje stále houstne. Část této sítě představují vztahy politické. **Politické vztahy se utvářejí v procesu organizování společnosti podle osy moci. Slovo MOC v této souvislosti slouží k označení duševní a fyzické schopnosti aktérů politiky dosáhnout požadovaných účinků, jednat svobodně. Moc je tedy schopnost v případě potřeby překonat odpor a dosáhnout kontroly jiných politických aktérů, či alespoň ovlivnit jejich jednání.** Jako sociální fenomén **moc** napomáhá fungování společnosti: zajišťuje stabilitu základních vztahů jednotlivců, skupin a tříd ve společnosti a někdy navíc přidává vědomě zacílené změny těchto vztahů. Politika je tedy zdrojem stability i dynamiky – naplňování společných cílů, a to včetně zajišťování podmínek pro život jednotlivců. **Moc pomáhá dosáhnout potřebné společenské harmonie, kooperace či vyvážení tlaků v praktické činnosti jednotlivců a skupin.**

Jako nástroj v rukou konkrétních jednotlivců a skupin se však moc často mění v asociální nástroj a slouží pak proti skutečným zájmům skupiny, v jejímž rámci působí. Sobectví i hloupost nositelů moci mohou místo hledání harmonie odlišných a rozporných

zájmů jednotlivců a skupin ve společnosti vytvořit z rozdílů existenční konflikt. Navíc aktivita moci směřující ke změně je v politice vždy někým chtěná a někým nežádána. Také dosažený výsledek zpravidla není totožný s přáním iniciátora změn – chybný odhad vlastních možností a schopností může spojit i dobré úmysly s protispoločenskými výsledky. **Moc je dobrodíním i neštěstím lidských dějin.**

Moc jako možnost dosažení určitého cíle je spojena se společenskou pozicí – možnost v tomto případě zahrnuje souhrn okolností, za nichž lze toto jednání uskutečnit. Odlišné potřeby a zájmy mají jednotlivci i skupiny nejen díky svým morálním a intelektuálním předpokladům, ale též díky rozdílným pozicím ve společnosti. Přitom právě pozice naznačuje, jaký je potenciál možností naplnit své potřeby a zájmy. Pozice a mocenské potenciály jednotlivců i skupin nejsou tedy stejné – **politická teorie je do značné míry teorií nerovnosti.**

Mocenské kapacity jednotlivců a skupin jsou nejen nerovné, ale často i obrácené proti sobě: jsou nástroji, které se užívají při realizaci rozdílných, často přímo protikladných zájmů. **Skutečná moc jednotlivců a skupin je proto vektorovým výsledkem tlaků mocenských ambicí z různých center.** K překonání anarchie vzniklé v důsledku nepřetržitého střetávání mocenských potenciálů různých center vznikla **instituce, jejíž potenciál umožňuje získat rozhodující postavení v těchto konfliktech a dát jim podobu, která kolektivitě lidí umožňuje nejen přežít, ale i rozvíjet se – STÁT.** Jeho postavení ve vztahu k mocenské žádostivosti lidí je tak výjimečné, že reálný rozsah mocenských možností jednotlivců a skupin je zpravidla spojen s jejich pozicí ve státním aparátu. **Stát je mimo jiné institucí organizovaného, suverénního a legalizovaného násilí na určitém obývaném území.** Státní moc může být ovšem užívána i tvořivým způsobem k naplňování společenských potřeb. V každém případě má stát natolik centrální postavení ve společnosti, že boj o moc má v první řadě podobu boje o moc ve státě.

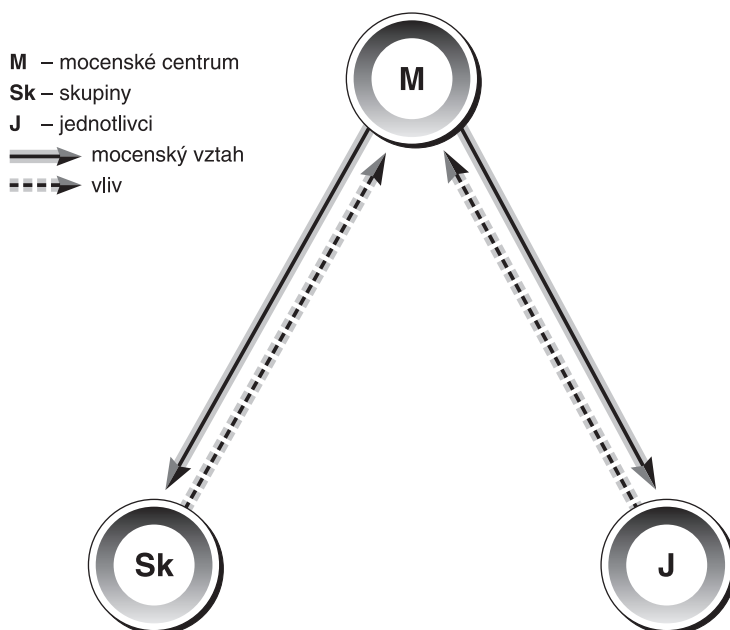
V moderní politické teorii zdomácněla představa, že stát je nejdůležitější částí politického systému. Sám pojem „systém“ bývá definován velice různorodě. V této knize je **SYSTÉM souborem komponentů či elementů spojených zvláštními vztahy ve strukturovaný celek nové kvality.** Všechny užité pojmy – komponenty a elementy, vztahy a struktura – mají velký význam a jejich proměny znamenají změny systému. Ke zvláštní povaze vztahu komponentů a elementů patří, že **systém může existovat jako celek jen tehdy, kdy jsou jeho části v rovnováze.** Ztráta rovnováhy je známkou rozpadu systému či jeho kvalitativní změny. Úvahy o takto významné roli rovnováhy – samozřejmě bez použití dnes známých výrazů – lze nalézt již ve starověku, například u čínských filozofů diskutujících o *jin* a *jang* či v Hippokratových představách o harmonii tělesných šťáv v lidském organismu jako předpokladu fyzického a duševního zdraví.

Vytvoření státu na určitém území znamená, že vzniklo dvojí sociálně-politické prostředí: vnitrostátní a mezistátní.

1. Sociální a politické bytí se především odehrává uvnitř geograficky ohraničeného prostředí samostatného státu. **Vnitrostátní politický život je v zásadě určen existencí jednoho rozhodujícího mocenského centra v politickém systému – vrcholu státní mocenské pyramidy.** Toto jedno mocenské ústředí cílevědomě (to samozřejmě neznamená, že správně) určuje povahu rovnováhy ve vnitrostátním politickém systému. Uvedené konstatování samozřejmě platí pouze v rovině sociální role politiky; rovnováha může být narušena i z jiných zdrojů. Samotný vnitrostátní politický systém není totožný se státním systémem a zahrnuje například takové nestátní instituce, jako jsou politické strany či nátlakové sku-

piny; ovšem stát je nejmocnější částí tohoto vnitrostátního systému. Význam mocenského centra státu je dán tím, že má v zásadě schopnost – v případě nutnosti i pomocí užití fyzické síly – vyvolat či vynutit si požadované chování jednotlivců, skupin a institucí v politickém systému na území státu. Přitom ne všichni jedinci, skupiny a instituce jsou z tohoto hlediska stejně významné. Říci, že systémová rovnováha je určována chováním státu, je totéž jako říci, že je v první řadě dána zájmy a činy mocenské elity. Zájmy jednotlivců, skupin a institucí jsou podřizovány sociálním představám a individuálním zájmům držitelů státní moci. **Schéma číslo 1 znázorňuje povahu mocenských vztahů uvnitř státu.**

Schéma č. 1: VNITROSTÁTNÍ POLITICKÝ SYSTÉM

Státní moc ve vnitrostátním politickém systému vystupuje ve své absolutní podobě.

Vymezuje legální rámec použití síly a zároveň je monopolním držitelem legitimního práva užívat sílu. Jsou ovšem známy příklady z dějin i ze současnosti, kdy se některá instituce, skupina či jednatel vymkne z uvedeného schématu mocenského vztahu a činí si nárok na některé či všechny funkce, které v normálních podmínkách plní mocenské centrum. To však není podstatná charakteristika vnitrostátního politického systému, ale projev jeho krize. Tato krizová situace má teoreticky trojí vyústění, prakticky však jen dvojí možné řešení:

- Může se dočasně vytvořit dvoj či vícevládí několika mocenských center, pro něž je příznačná rovnováha sil mezi původní státní mocí a novými schopnostmi obdařenými skupinami či institucemi. Tato situace je přechodná a může mít za následek jedno ze dvou vyústění.
- Prvním možným výsledkem je, že se znovu vytvoří jedno mocenské ústředí ve státě buď v důsledku likvidace mocenského potenciálu opozice původním mocenským centrem státu, nebo tak, že opoziční skupina či instituce převeze roli původního státního centra moci.

- Druhým možným výsledkem je, že se vnitrostátní politický systém rozpadne a vytvoří se dva či více nových státních útvarů.

2. **Sociální a politický život se neodehrává jen uvnitř státu, ale i vně jeho hranic, pravomocí a suverénních možností.** V mezinárodních vztazích se stát setkává s jevy a procesy, které jsou mimo jeho kontrolu a jurisdikci. **Protože navenek politicky reprezentuje jednotlivce, skupiny a vnitrostátní instituce stát, je podstatná část politických vztahů v tomto vnějším prostředí vztahem států.** Moderní evropská politická teorie, která ale navazuje i na odkaz starověku, je od dob humanistů, renesance a osvícenství spojena se zdůrazňováním a poznáváním odlišností postavení moci ve vnitrostátním a světovém politickém systému.

Základní odlišnost vnitrostátního a světového politického systému spočívá v tom, že **SVĚTOVÝ POLITICKÝ SYSTÉM postrádá jeden centrální mocenský orgán, který by byl nadřazený jednotlivým komponentům,** tedy v první řadě státům, a který by vědomě určoval podobu světového politického systému. **Moc ve světovém politickém systému zůstává koncentrována ve státech – je tudíž rozptýlená.** Jestliže existence několika nezávislých mocenských center znamená ve vnitrostátním politickém systému jen výjimečnou a dočasnou anomálii, ve světovém politickém systému představuje základní charakteristiku. **V mezinárodní sféře je politický zájem v první řadě státním zájmem.** V tomto smyslu **hovořit o státním zájmu jako o dílčím zájmu ve světovém společenství není zcela přesné, neboť státní zájem není částí nějakého širokého politického zájmu, jemuž by byl podřízen** a jímž by byl omezován jak z hlediska obsahu, tak i z hlediska výběru prostředků; vzhledem ke konkrétnímu mocenskému potenciálu státu je státní zájem fakticky nadřazený obecnému či abstraktnímu zájmu všelidskému.

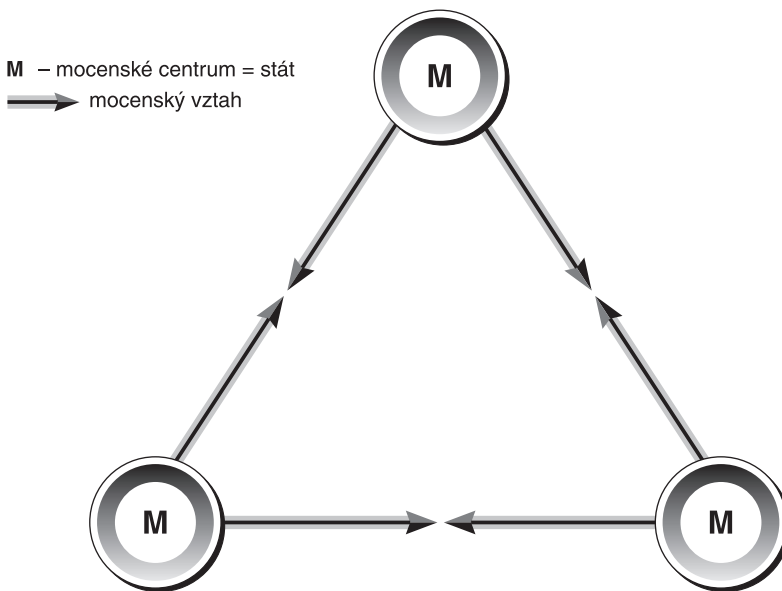
Ve světovém politickém systému vystupuje státní moc ve své relativní podobě. Protože nositelem moci zůstávají jednotlivé suverénní státy, moc ztrácí svoji integrační funkci, kterou plní uvnitř státu. Naopak, **ve světovém politickém systému je to právě státní moc, která podněcuje konkurenci, konflikt, anarchii – stává se zdrojem nerovnováhy.** Zákonitým důsledkem takovéto distribuce moci do jednotlivých komponentů světového politického systému je ve srovnání s vnitrostátním systémem jeho relativně malá soudržnost. **V podmínkách rozptylu moci do mnoha center je dosahováno stability světového politického systému pouze živelným vytvořením rovnováhy mezi mocenskými potenciály jednotlivých států.** Takováto rovnováha mocí, či jak se častěji a ne zcela přesně říká **MOCENSKÁ ROVNOVÁHA,** je základní charakteristikou světového politického systému. Proto také napsal K. Waltz v knize *Teorie mezinárodní politiky*: „jestliže existuje nějaká specifická politická teorie mezinárodní politiky, pak je jí teorie mocenské rovnováhy“.¹

Rovnováha ve světovém politickém systému tedy vzniká jinak než rovnováha v systému vnitrostátním. Mezistátní politický systém není regulován vědomou aktivitou jednoho mocenského centra, nějakého subjektu. Světový politický systém patří mezi systémy se „skrytým regulačním mechanismem, v němž se rovnováhy dosahuje střetáváním protikladných procesů, různě nasměrovaných zájmů, cílů a záměrů států,“ píše E. A. Pozdňakov.² Rovnováha ve světovém politickém systému je aktuálním projevem procesu střetávání mocí států, dočasným stavem v řetězci nerovnovážných stavů. Zároveň je tato rovnováha stále rozechvělá a plná pokusů o narušení její podoby. Systém existuje v podmínkách homeostatické či dynamické rovnováhy.

Toto **stálé narušování aktuálního stavu ekvilibria má svůj zdroj v nerovnoměrném vývoji států – tedy především v odlišném růstu jejich moci.**

Rovnováhy ve světovém politickém systému je dosahováno v nepřetržitém procesu vyvažování měnících se mocenských potenciálů jednotlivých států. Dosažená rovnováha je výrazem poměru aktivit různých státních aktérů, tedy snah nezávislých států a jejich koalic – je vektorovým výsledkem mocenských aspirací států působících různými směry. Proto je **rovnováhy ve světovém politickém systému dosahováno živelně; není výsledkem rozhodnutí, světový politický systém nemá cílové chování.** Světová rovnováha je **vedlejším produktem mocenských aktivit jednotlivých států** usilujících v první řadě o zajištění vlastní bezpečnosti či nadvlády. Tuto **mocenskou rovnováhu jako způsob existence světového politického systému znázorňuje schéma číslo 2.**

Schéma č. 2: SVĚTOVÝ POLITICKÝ SYSTÉM

Nejvíce nedorozumění v pojetí vztahu mocenské rovnováhy a světového politického systému působí odlišná míra obecnosti při definování základních pojmů. Velice často je mocenská rovnováha chápána jako aktuální konkrétní stav, přičemž jeho změna je vnímána jako popření existence mocenské rovnováhy. V této knize je ale **mocenská rovnováha chápána obecněji – jako zákonitost světového politického systému.** Systém nemůže existovat bez určité podoby rovnováhy. Řečeno jinak: změna mocenské rovnováhy, která vyústí ve změnu struktury světového politického systému, neodstraňuje systém jako takový. Systém se změnil, má novou kvalitu, ale existuje. Je tu v nové podobě, a to mimo jiné i proto, že je ve stavu určité nové vnitřní rovnováhy – jak o tom blíže hovoří kapitoly 7 a 9. Jestliže I. světová válka znamenala konec multipolární mocenské rovnováhy vzniklé po napoleonských válkách, neznamená to, že přestaly platit zákonitosti mocenské rovnováhy. Pouze vznikl nový systém s novou, bipolární strukturou a rovnováhou – jejíž pozdější zánik znamenal novou kvalitativní proměnu systému. Dokonce **ani přeměna světového politického systému na vnitrostátní politický systém by**

neznamenala, že mizí mocenská rovnováha: pouze rovnováhu ve světovém systému by nahradila rovnováha ve vnitrostátním systému.

Diskuse kolem vztahu vnitřní a zahraniční politiky je spojena se dvěma představami. Tou první je tvrzení, že zahraniční a vnitřní politika jsou vlastně totéž, neexistuje žádná jejich odlišnost. Jenže – **i když jsou vnitřní a zahraniční politika zúženy pouze na politiku státu, pak se obě tyto politiky jednoho státu odehrávají v odlišném sociálním prostředí.** Proto úspěšná zahraniční politika nezbytně vyžaduje, aby byl respektován fakt, že vnitropolitický systém má jedno státní mocenské centrum zajišťující svou činností základní charakter systémove rovnováhy, zatímco světový politický systém je polycentrický a rovnováhy v něm se dosahuje do značné míry živelně. To znamená, že **politické aktivity státu doma a v zahraničí podléhají některým odlišným zákonitostem.**

Druhým diskutovaným tvrzením při vymezení vztahu vnitřní a zahraniční politiky je představa, že zahraniční politika je z vnitřní bezprostředně odvozena, či že jí je přímo podřízena. Víze podřízenosti zahraniční politiky vnitřní politice vznikají zpravidla jako analogie teorií o vztahu podstaty a jevu, či o vzájemně se vylučujících rozporech. **Jsou ale historické chvíle, a nebývají výjimečné, kdy je řešení vnitřních státních problémů závislé na splnění zahraničněpolitických úkolů státu.** Není proto vhodné hovořit o nadřazenosti vnitřní politiky státu zahraniční politice či naopak, ale o výchozí roli státu při zajišťování obou těchto politik.

Odlišnost mezinárodní a vnitrostátní politiky není ovšem absolutní, substancionální. Jejich shodná povaha je dána soustředěním na otázky moci, odlišnost pak různou povahou a rolí moci. Obě politiky směřují k udržení, rozvoji či změně aktuálního mocenského uspořádání a následně sociálních vztahů. Povaha těchto změn má však vzhledem k odlišnému prostředí, v němž se vnitrostátní a mezinárodní politika odehrávají, odlišnou podobu:

- ❑ Ve vnitřní politice je základní metodou evoluční změny vyjednávání mezi třídami, skupinami a jednotlivci; základním cílem této změny pak je úprava systému. V mezinárodní politice je základní metodou evoluční změny vyjednávání mezi státy; základním cílem této změny je úprava mezinárodního systému.
- ❑ Ve vnitřní politice je základní metodou kvalitativní změny revoluce či občanská válka a cílem je změna režimu či sociální struktury. V mezinárodní politice je základní metodou kvalitativní změny hegemonistická válka a cílem je změna politické struktury ve smyslu získání nadvlády.

Tabulka č. 1: MECHANISMUS KONTROLY V POLITICKÉM SYSTÉMU

Vnitrostátní systém	Mezinárodní systém
vláda ^a	dominance velmocí ^b
autorita	hierarchie prestiže
vlastnická práva	rozdělení teritoria
zákon	systémová pravidla
vnitřní ekonomika	světová ekonomika

^a Založená na dělbě moci mezi vnitrostátními skupinami, koalicemi, třídami atd.

^b Založená na dělbě moci mezi státy.

Ale politika je též snahou zabránit sociálním změnám. Obdobně jako v úsilí o změnu je i v mechanismech obrany proti změnám systému podobnost v odlišnosti. **Tabulka číslo 1** ukazuje, jaké jsou podle R. Gilpina mechanismy kontroly zabudované v obou systémech jako jejich elementy.³

Vnitřní politika státu je především sférou autority, administrativního řízení a práva. Lze ji popsat jako hierarchicky uspořádanou, vertikální, centralizovanou, s různorodými specializovanými aktéry. Z druhé strany je mezinárodní politika sférou moci, boje a přizpůsobení – ovšem někdy i kooperace. Mezinárodní politika je anarchistická, horizontální, decentralizovaná a homogenní. Proto stát ve světovém politickém systému jedná v první řadě jako instituce, která může a musí spoléhat především na vlastní síly. Jen moc státu je zárukou jeho přežití. Stát, stejně jako firma působící na svobodném trhu, se musí v první řadě snažit ovládnout podmínky své vlastní svrchované existence. Zahraniční politika státu je tedy v podmínkách spoléhání na vlastní síly a svépomoc ve svém minimálním rozměru zaměřena na sebezáchovu, ve svém maximálním rozměru pak na získání postavení hegemona – zajištění univerzální nadvlády.